

© JEAN KOENE 1994

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

‘De Vlaamsche ziekte der tweedracht’

Klerikalen en liberalen

‘DE VLAAMSCHE ZIEKTE DER TWEEDRACHT’

In de jaren veertig van de negentiende eeuw geraakte de Vlaamse Beweging in politiek vaarwater. Ze wilde haar kracht naar buiten vergroten, maar dreigde daardoor haar innerlijke kracht te verliezen. De politieke stellingname werkte als een splijtzwam in de gelederen van de emancipatiebeweging, die tot dan toe een hechte samenhang had vertoond.

In België bestonden twee politieke partijen: de Katholieken en de Liberalen. Hoewel de overgrote meerderheid van de Vlamingen katholiek was en de ongelovigen maar een zeer gering bestanddeel van de bevolking uitmaakten, had de liberale partij in Vlaanderen een aanzienlijke aanhang. Het gemeenschappelijke geloof werd niet door alle katholieken op dezelfde manier beleefd en leidde niet bij allen tot dezelfde politieke keuze. De Vlaamse katholieken waren doorgaans eenvoudige mensen, die zich gewillig aan het kerkelijk gezag onderwierpen. Maar er waren in Vlaanderen, vooral in de steden, ook katholieken die vrijere opvattingen en verlichte ideeën eropna hielden. De gezagsgetrouwe, orthodoxe katholieken schaarden zich achter de katholieke partij, terwijl hun vrijzinnige geloofsgenoten zich beter thuis voelden in de kring van de liberalen.

In de Vlaamse Beweging had men al in een vroeg stadium leren inzien, dat de politiek moest worden ingeschakeld, om de achterstand van Vlaanderen op te heffen en de rechten van de Vlaamse taal te herstellen. Pol de Mont:

Men kon zich inderdaad bezwaarlijk tevreden stellen met de lauweren, door enkelen op zuiver letterkundig terrein behaald; – niet genoeg was het, dat de spellingsoorlog beslecht, dat de Vlaamsche schrijvers schier legio geworden waren; zoolang het Vlaamsche grondbeginsel tot in de Statenkamer toe niet zou gezegevierd; zoolang de wet zelve de bestaande taalgrievens in alle bestuurlijke-, militaire- en onderwijszaken niet zou opgeheven hebben, zou steeds het voornaamste doel onbereikt blijven.

De noodzaak van een ‘staatkundig programma’ drong zich op en voor velen rees daarbij de vraag, of er naast de twee bestaande partijen niet een nieuwe partij moest komen, die zich uitdrukkelijk de verheffing van het Vlaamse land en de Vlaamse taal ten doel stelde. In de jaren veertig bleef het niet meer bij vage gedachten en plannen. Er werd een vereniging opgericht, die moest dienen als partijpolitieke vertegenwoordiger van de Vlaamse Beweging en onderdak wilde bieden aan alle Vlamingen die de

doelstellingen van die beweging onderschreven. In de Vlaamse Beweging zaten echter leerstellige en vrijzinnige katholieken, en wellicht bevond zich onder hen ook al een aantal ‘ongelovigen’. De scherpe tegenstelling van ‘klerikaal’ en ‘liberaal’ ging voortaan een rol spelen binnen de Vlaamse Beweging. De klerikalen beschouwden Vlaanderen als een katholiek land en stelden dat bij hun ijveren voor land en taal voorop; de liberalen gingen ervan uit, dat het katholicisme daarbij buiten beschouwing kon blijven.

De politieke stellingname veroorzaakte spanningen en conflicten binnen de Vlaamse Beweging, die alle aandacht opeisten en de emancipatiestrijd lamlegden. Ook veel Vlaamse schrijvers, die een belangrijke functie in de Beweging vervulden, raakten betrokken bij de interne geschillen en kozen de zijde van de klerikalen of van de liberalen. Niet alle schrijvers deden aan de polarisatie mee. Enkelen van hen bleven vanuit een neutrale positie de Vlaamse zaak dienen en probeerden de eenheid in de Vlaamse Beweging te herstellen. Een van die neutrale schrijvers was de journalist en schrijver August Snieders (1825-1904), Nederlander van origine, maar verwoed flamingant. Hij was hoofdredacteur van het invloedrijke *Handelsblad* van Antwerpen en – naar de woorden van de Belgische litterair-historicus R.F. Lissens – ‘de voornaamste Vlaamse journalist in de tweede helft van de 19de eeuw’.

HET ‘VERRAAD’ VAN CONSCIENCE

Spanningen tussen klerikalen en liberalen in de Vlaamse Beweging hadden zich eerder voorgedaan en waren al eens luidruchtig tot uitbarsting gekomen in 1839. Middelpunt van alle opwinding toen: Hendrik Conscience! In de jaren daarvoor, in 1837 en 1838, had deze schrijver in Vlaanderen een gloed van begeestering verwekt met zijn eerste historische romans: *Het Wonderjaar* en *De Leeuw van Vlaanderen*. Die boeken hadden toverkracht bezeten. Vlaanderen had weer een literatuur! – een gedachte die alle rechtgeaarde Vlamingen met fierheid vervulde. Zij konden eindelijk weer trots zijn op hun land en op hun taal en zich beroemen op een eigen schrijver: Hendrik Conscience. Plotsklaps was echter alle toverkracht gebroken. Er was iets misgegaan bij de heruitgaven van die historische romans.

Aan het einde van de negentiende eeuw stelde Pol de Mont vast, dat van *Het Wonderjaar* de eerste druk totaal onvindbaar was geworden en dat geen mens wist hoe dat kwam. Dat er iets bijzonders mee was, leidde hij af uit toespelingen die daarop werden gemaakt in het boek *Von der Schelde bis zur Maas* van Ida von Düringsfeldt, dat 25 jaar eerder verschenen was. Daarin las hij:

Aan deze eerste oplage van Het Wonderjaar is een soort geheime geschiedenis verbonden, die men elkander al fluisterend vertelt....

Pol de Mont had van dat gefluister ook iets gemerkt, maar wat belangrijker was: hij was een briefwisseling uit 1849 op het spoor gekomen, die stond afgedrukt in het tijdschrift *De Broedermin* uit Gent. Dankzij die vondst kon Pol de Mont zijn lezers in kennis stellen van de feiten. Hij deed dat in een bijlage bij zijn biografie ‘Hendrik Conscience, zijn leven en werken’.

De Mont ontdekte, dat in 1839 een pennenstrijd was opgelaaid rond de figuur van Hendrik Conscience, die zich op dat moment heel stil hield, omdat hij tot aan zijn nek in de problemen zat. Hij

was zijn baan kwijtgeraakt, kwam niet meer tot schrijven en moest als hoveniersknecht in zijn levensonderhoud voorzien. Desondanks kreeg hij de volle laag van geschokte bewonderaars. Conscience had in hun ogen verraad gepleegd; hij was een lafaard die zich had verkocht aan de klerikalen! Hij bleek gezwicht te zijn voor het gezagsprincipe en, ‘au service d’authorité’, in zijn boeken veranderingen te hebben aangebracht.

Het *Wonderjaar* beschreef de strijd van de geuzen en de beeldenstorm in Vlaanderen, die in 1566 had plaatsgevonden. Conscience wilde met zijn boek aantonen, dat de Vlaamse geuzen met die woeste beeldenvernietiging niets te maken hadden gehad, dat ‘de geuzen onzes vaderlands van de godvergeten gevoelens der beeldenvijand’ volledig verschoond waren gebleven, – een opvatting die Conscience niet door iedereen in dank werd afgenomen.

In zijn volgende boek, *De Leeuw van Vlaanderen*, had de schrijver eveneens iets gedaan wat niet bij iedereen in goede aarde viel. Hij had daarin – zoals M.C.A. van der Heyden het omschrijft (*Spectrum-bloemlezing* deel 24)- ‘een fiere drang naar geestelijke vrijheid en onafhankelijkheid’ aan de dag gelegd, daarbij heel goed beseffend, dat zoiets verzet zou oproepen. In zijn voorwoord tot *De Leeuw van Vlaanderen* schreef Conscience: ‘Dit voorwoord zal om zynen inhoud aen eenige gezindheden niet bevallen’, en die voorspelling bleek uit te komen. Conscience kreeg stevige kritiek te verduren ‘van de enigen die zich de werkelijke leiders van het Vlaamse volk konden noemen: de geestelijken’ (Van der Heyden). In een katholiek blaadje, *Het Belgisch Chronykje*, werd het letterkundig werk van Conscience veroordeeld: het was een ‘Vergif’, een langzaam werkend, maar dodelijk vergif.

Jaren later heeft Conscience zelf uiteengezet, wat zich rond die twee boeken afspeelde. Nadat de *De Leeuw van Vlaanderen* was verschenen, kreeg hij van de kunstenaar Wappers het verzoek om met spoed bij hem te komen. Wappers had bezoek gekregen van een zekere mijnheer Sorlus, een ambtenaar van het Ministerie van Justitie, en vond het belangrijk dat Conscience met hem kennismaakte. Sorlus was belast met de zorg voor de gevangenisbibliotheken en verklaarde zich bereid de boeken van Conscience daarin op te nemen. De schrijver moest een exemplaar van beide romans opsturen naar een commissie die over de nieuwe aankopen voor de bibliotheken besliste. Conscience moest dat maar beschouwen als een formaliteit, voegde hij eraan toe. Conscience deed wat van hem gevraagd werd en met het oog op een flinke bestelling van de zijde van het gevangeniswezen waarschuwde hij alvast zijn uitgever. Die begon meteen met de voorbereidingen van een nieuwe uitgave. Het antwoord van de commissie liet echter op zich wachten. Na weken ontving Conscience een brief van zijn vriend Martens, die onderwijs gaf in gevangenissen. Martens liet Conscience weten, dat zijn boeken niet in de bibliotheken voor gedetineerden zouden worden opgenomen vanwege de geschiedenis in *Het Wonderjaar*. Zo’n opstandig boek werd ongeschikt geacht voor gevangenisbewoners, die toch al licht geneigd waren tot revolte.

Conscience ging te rade bij een priester van de Sint-Jacobsparochie in Antwerpen. De eerwaarde heer begreep meteen waar de schoen wrong en meende dat er gemakkelijk wat aan te doen was. Bij een volgende druk moesten gewoon enkele veranderingen aangebracht worden in de teksten van *Het Wonderjaar* en *De Leeuw van Vlaanderen*. In dat laatste boek had je bijvoorbeeld Breydel, die in elke alinea vloekte. Om de haverklap kwam een ‘Bij God!’ uit zijn mond rollen, wat voor een slager natuurlijk

heel gewoon was, maar in een boek storend werkte. 'Cette kyrielle de Bij God! avait du scandaliser les membres de la commission'. Al die vloeken zouden een slecht voorbeeld vormen voor de gevangenen. Het verwijderen van die vloekwoorden zou voor de schrijver niets te betekenen hebben en de essentie van het boek niet aantasten.

Ingrijpender was de verandering die aangebracht moest worden in *Het Wonderjaar*. In dat boek werden de geuzen voorgesteld als de grote helden; de Spanjaarden – en de katholieken – als Verraders (traîtres) en beulen (bourreaux). Om nu te laten zien, dat het boek niet tegen de katholieke godsdienst was gericht, zou aan katholieke zijde een nieuwe romanfiguur moeten worden ingevoerd, die blijk gaf van 'edele gevoelens' en 'moedige denkbeelden'. Heldenmoed en deugdzaamheid zouden dan niet meer uitsluitend aan de geuzen worden toegeschreven. Conscience dankte zijn raadsman en bracht de gewenste veranderingen aan. In de volgende druk was *Het Wonderjaar* verrijkt met een nieuw en sympathiek katholiek personage: Pater Franciscus (Père François). Ook werd een woordje vervangen in het door Conscience aangehaalde liedje *Des Winters als het reghent*, over het loze vissertje en het loze molenarinetje. Daarin ging het om de regels:

Maer moet my drymael kussen,
eer ghy van hier meught gaen,
(Vervanging: 'Le mot kussen par groeten'.)

In *De Leeuw van Vlaanderen* verdwenen de vloekwoorden en vanzelfsprekend ook het Voorwoord dat 'aen eenige gezindheden...' wellicht niet zou bevallen.

'DE TOEKOMST'

Op 26 juli 1845 werd in Antwerpen aan de Vlaamse Beweging een organisatorische structuur gegeven door de oprichting van de vereniging De Toekomst. In het verslag van de oprichtingsvergadering zette de secretaris Jan van Beers nog eens uiteen wat de aard van die vereniging was.

Wij gaen de gronden leggen eener vereeniging, waervan alle vriend der tael en der Vlaemsche weerdigheid geroepen wordt om deel te maken; eene vereeniging, die zich niet uitsluitelyk met letterkundige werkzaamheden zal bezig houden, maer zich strijdend vertoonen moet op alle gronden, waer iets ten voordeele onzer vaderlandsche belangen kan worden gedaen.

De vereniging wilde niet gebonden zijn aan een bepaalde politieke partij, maar van geval tot geval nagaan, welke partij het beste kon worden ingeschakeld om de Vlaamse doelstellingen te realiseren.

Tijdens de oprichtingsvergadering werden al meteen afspraken gemaakt over de discipline binnen de vereniging. Besluiten zouden genomen worden bij meerderheid van stemmen en ieder lid was te allen tijde aan die besluiten gebonden. Iedereen die toetrad tot de vereniging moest een vragenformulier invullen en ondertekenen. De aanvaarding van het lidmaatschap ging met enig ritueel gepaard.

In Antwerpen werd vernomen, dat Brusselse aanhangers van de Vlaamse Beweging andere plannen hadden. Daar dacht men erover, een Vlaamse afdeling van de vrijmetselarij te vormen, – een idee, dat de Antwerpenaren niet zinde. Twee leden van De Toekomst, Hendrik Conscience en Suske van Kerckhoven, werden eropaf gestuurd om de geestverwanten in Brussel tot andere gedachten te brengen. Hun missie slaagde uitstekend, want ze wisten te bereiken, dat ook in Brussel een afdeling van De Toekomst werd opgericht. De steden Gent en Brugge volgden dat voorbeeld, zodat de strijd kon worden gevoerd vanuit vier ‘kampen’ of ‘meesterschappen’: het Rubenskamp in Antwerpen, het Agneessenskamp in Brussel, het Arteveldekamp in Gent en het Breydelkamp in Brugge. De topleiding, het hoofdmeesterschap, zetelde in Antwerpen.

HET HEILIG VERBOND

De aansluiting van Brussel bracht verandering in de organisatie van de vereniging. De Brusselaars hadden een Duitse journalist in hun midden, die het tijdschrift *De Broederhand* redigeerde en romantische denkbeelden eropna hield. Hij wist de Antwerpse verenigingsleden ervan te overtuigen, dat de ‘geheime vormen’ meer in acht genomen moesten worden. Hij kwam met een aantal voorstellen, die meteen werden aangenomen. Het lidmaatschap van de vereniging zou voortaan twee graden kennen. Wie lid werd van De Toekomst kreeg het lidmaatschap van de tweede graad. Het lidmaatschap van de eerste graad, dat men door verdienste kon verwerven, verleende het recht om zitting te nemen in een geheim genootschap van de vereniging: het Heilig Verbond.

Hoewel veel leden van De Toekomst en van het Heilig Verbond bijzondere sympathie koesterden voor de liberale partij, kwam de vereniging met die politieke groepering in botsing. In 1845 werd aan de liberalen gevraagd, of zij bereid waren aan twee kandidaten van De Toekomst een verkiesbare plaats op hun lijst toe te kennen. De liberalen bleken daar niets voor te voelen en weigerden gladaf. Dat zette al kwaad bloed, maar de conflictstof nam nog toe. In 1846 werd de liberaal Van Kerckhoven uit het Heilig Verbond gezet, omdat hij zich niet aan een meerderheidsbesluit wenste te onderwerpen. De spanning tussen klerikalen en liberalen steeg daardoor naar een hoogtepunt en ontladde zich korte tijd later in een tijdschriftenoorlog.

ROSKAM EN SCHROBBER

De schrijvers Hendrik Conscience, Jan de Laet en Lodewijk (Louis) Vleeschouwer begonnen in januari 1847 met een satirisch tijdschrift, *De Roskam* genaamd, waarin zij fel van leer trokken tegen de franskiljons, tegen de doctrinaire liberalen – die waren te Fransgezind! – en tegen het uitgestoten Heilig-Verbondslid Suske van Kerckhoven.

Een reactie kon niet uitblijven. In juni kwamen ook hun tegenstanders met een tijdschrift uit: de *Schrobber*. De redactie van dat blad werd gevoerd door Van Kerckhoven, met medewerking van de gebroeders Jan en Theodoor van Rijswijck. Hun *Schrobber* was bedoeld als het liberale antwoord op de klerikale *Roskam* van Conscience en de zijnen.

In de kolommen van beide tijdschriften ging het niet zozeer om de verdediging van de Vlaamse zaak, als wel om een harde afrekening met politieke tegenstanders. De bladen stonden bol van de per-

soonlijke beledigingen, aantijgingen en verdachtmakingen. De journalist August Snieters schreef jaren later daarover:

Men plonsde volop in den modder der personaliteiten, en de vijanden van het Vlaamsche streven wreven zich de handen van plezier....

Binnen de Vlaamse Beweging was een strijd ontbrand tussen twee vijandige kampen, waarbij de meningsverschillen tussen klerikalen en liberalen een rol speelden, maar vooral ook allerlei persoonlijke vetes. Hoofdfiguur in dit drama was weer de schrijver Hendrik Conscience, die een grote groep aanhangers wist te verwerven: de 'Consciencisten'. Die aanhangers dachten de tegenstanders een vernietigende klap toe te kunnen brengen, door Conscience als klerikaal kandidaat in te zetten bij de Antwerpse gemeenteraadsverkiezingen, maar Conscience leed daarin een smadelijke nederlaag. De Vlaamse criticus Max Rooses maakte het als kind zelf mee:

Het was rond 1848: een eerste verbond tusschen Vlaamschgezinden en klerikalen was in Antwerpen tot stand gekomen en Conscience was tot lid van den gemeenteraad voorgedragen. Het was, alsof de een of de andere politieke leider, die nu juist niet zoo heel nauw zag, Conscience doorschouwd en begrepen had, dat het beste middel om hem te overwinnen, was met slijk naar hem te gooien. Ik herinner me nog, dat ik als kind stond te gapen naar spotprenten, op de hoeken der Antwerpsche straten aangeplakt en tegen Conscience gericht, die zoo walgelijk waren, dat de politie ze moest doen afscheuren. Conscience werd niet gekozen, en, stoffelijk en zedelijk overwonnen, vluchtte hij naar de heide. Den indruk, dien zijn eerste en laatste strijd op hem maakte, vindt men geschetst in de voorrede van Baas Ganzendonck en De Loteling.

Conscience's politieke carrière werd met een debâcle afgesloten. Na alle vernederingen ging hij zich weer wijden aan zijn eigenlijke levenstaak, het schrijven van romans en verhalen.

DE NEDERDUITSCHEN BOND

Jaren later kwam een nieuwe vereniging van de Vlaamse Beweging tot stand, die een tijdlang grote politieke invloed kon uitoefenen. Die nieuwe vereniging, de Nederduitse Bond van verbonden Vlaamsche Maatschappijen, werd in het leven geroepen, 'om den gemeenschappelijken band der taalbelangen tusschen de liberale en clericale Vlamingen nader toe te halen' (Pol de Mont). Uit die Bond ontwikkelde zich in Antwerpen de Meetingpartij, die haar naam dankte aan grote optochten en massale openluchtvergaderingen.

Tot een blijvende verzoening tussen klerikalen en liberalen wilde het echter niet komen. 'De Vlaamsche ziekte der tweedracht' – zo diagnosticeerde Persyn – bleef voortwoekeren. In 1875 vonden de klerikalen het nodig om hun eigen Davidsfonds te stichten als tegenhanger van het Willemsfonds, dat al sinds 1851 bestond. Vier jaar later brak de schoolstrijd los. Emmanuel de Bom daarover:

Antwerpen stond te dien tijde op een keerpunt van zijn economische ontwikkeling. Het nieuw, vrijzinnig bestuur had de eerezucht, de gemeente te maken tot de 'stad der scholen'. En dat volbracht het inderdaad. Met het stoffelijk welzijn, dat sedert de heropening van de Schelde in 1865 een geduchte vaart had genomen, kende ook de verstandelijke ontwikkeling door het zooveel verbeterde onderricht een opmerkelijken bloei.

En daar de kerksche partij ook in dit land van haar kant zich op dat punt niet onbetuigd liet, kwam het in de jaren 1879 en volgende tot een verbitterden schoolstrijd. De wet op 't onderwijs van 1842 was vervangen geworden door die van 1879, welke de onzijdigheid in de officieele scholen voorschreef. En 't werd de grootste tweespalt die 't land had gespleten sedert 1830.

Rond diezelfde tijd viel de jonge, vurige dichter Albrecht Rodenbach (1856-1880) nog eens fel uit tegen de 'geuzen' – zo werden de liberalen toen genoemd – die, naar zijn oordeel, de geest van Vlaanderen bezoedelden met hun verlichte denkbeelden:

Mijn God, indien het werk der Geuzen lukken moet,
- wij weten door wiens schuld – indien die bonte stoet
verkochte schrijvelaars en gierge demokraten,
in wiens bezoedeld hand wij 't kampen moeten laten
voor 't lieve Vlaanderen, hùn Vlaanderen, 't monsterbeeld
uit hun Voltairegeest – hoe Vlaamsch nietwaar? – geteeld,
met leugen en bedrog, in onze onteerde gouwen,
op 't puin van al dat Vlaamsch is, nog eens moeten bouwen,
verdelg ons, o mijn God!...

Begrijpelijk dat Pol de Mont in 1883, bij de dood van Conscience, de verzuchting slaakte:

Wie weet of de teraardebestelling van 17 september niet de eerste aanleiding wordt tot een hoogst wenschelijke toenadering, tot een verzoening, zal ik zeggen, tusschen de twee groote afdeelingen van het strijdend leger der Vlaamsche Beweging: de liberalen en de clericalen.